

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СЕРІЯ: ПЕДАГОГІКА

1(32)' 2024

ЗАСНОВАНИЙ
У ВЕРЕСНІ 2008 РОКУ

ВИХОДИТЬ ДВІЧІ НА РІК

ЗАПОРІЖЖЯ
2024

УДК 378 (066)
ББК 74.58
Н 34

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- ВЕНЦЕВА Надія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Бердянський державний педагогічний університет (Україна);
- ВОРОВКА Маргарита** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КОЛЕВА Красимира** – доктор філології, лектор, Шуменський університет «Єпископ Костянтин Преславський» (Республіка Болгарія);
- КОНОВАЛЕНКО Тетяна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання германських мов, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КРУГЛИК Владислав** – доктор педагогічних наук, професор кафедри інформатики і кібернетики, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КУЧАЙ Тетяна** – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (Україна);
- ЛЯПУНОВА Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- МАКСИМОВ Олександр** – доктор педагогічних наук, професор кафедри хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- НЕЧИПОРЕНКО Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, ректор, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПАВЛЕНКО Анатолій** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА Олена** – доктор педагогічних наук, перший проректор, доцент кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА Елліна** – доктор соціологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- СЕГЕДА Наталя** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- ФУНТИКОВА Ольга** – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти, Маріупольський державний університет (Україна);
- ЦОКУР Ольга** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології і методики викладання іноземних мов, Міжнародний гуманітарний університет (Україна);
- ШЕВЧЕНКО Юлія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);

РЕДАКЦІЯ

- Головний редактор**
СЕГЕДА Наталя
- Заступник головного редактора**
КОНОВАЛЕНКО Тетяна
- Відповідальний редактор**
ДУБЯГА Світлана
- Редактор-перекладач**
БАРАНЦОВА Ірина
- Коректор**
МАДЕНОВА Олена
- Комп'ютерна верстка**
ОДНОРОГ Тетяна
- Адреса редакції**
вул. Наукового містечка, 59,
м. Запоріжжя, Запорізька область,
Україна, 69000
e-mail: pedagogy@mdpu.org.ua

Присвячений актуальним проблемам гуманітаризації і гуманізації освіти. Автори розглядають освітні феномени та явища у філософсько-антропологічному вимірі, порушують проблеми творчого розвитку суб'єктів навчання і виховання, висвітлюють концептуальні позиції та експериментальні методики щодо вдосконалення сучасної педагогічної освіти.

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького протокол № 18 від 26.06.2024 р.

<http://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv>

Входить до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з педагогічних наук (спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки, 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта, 015 Професійна освіта відповідно до Наказу МОН України від 02.07.2020 №886.
<http://nfv.ukrintei.ua/view/5b1925e27847426a2d0ab4b6>

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 14524-3495Р від 15.09.2008 р.
Свідоцтво про державну перереєстрацію
КВ № 22131-12031 ПР від 16.05.2016 р.

© Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2024

ЗМІСТ

ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

Баранцова Ірина	
Міжкультурна компетентність в контексті аксіологічного підходу до навчання.....	8
Червонська Лілія, Сегеда Наталя	
Стан професійної підготовки бакалаврів хореографії в закладах вищої освіти України (2014–2021 рр.).....	14
Галь Богдан	
Формування мережі навчальних закладів лівобережної України наприкінці XVIII ст. (для вивчення історії України на практичних заняттях учнів 8 класу).....	29
Галь Богдан	
Забезпечення навчальною літературою учнів полтавської гімназії (перша половина XIX ст.). (для вивчення історії України на практичних заняттях учнів 9 класу).....	35
Жейнова Світлана, Синьоока Анастасія	
Роль соціального супроводу в підготовці молоді до батьківства.....	41
Ляпунова Валентина, Мільчевська Ганна	
Ідеї зарубіжних науковців щодо використання мультимедійних засобів у роботі з дітьми дошкільного віку.....	47
Ляпунова Валентина, Негрій Ольга	
Використання Есо-Марс для розуміння сильних сторін та ресурсів родини, постраждалої внаслідок надзвичайної ситуації.....	55
Марецька Юлія, Бунчук Оксана, Таблер Тетяна	
Готовність випускника педагогічного закладу вищої освіти до майбутньої професійної діяльності як умова його конкурентоспроможності.....	62
Пачева Валентина, Пачев Сергій	
Вживання неофемінітивів у науковому та діловому українському мовленні.....	69
Татарін Володимир	
Вольові бар'єри в освітньому процесі: сутність і класифікація.....	76
Шевченко Юлія, Кондратенко Валентина	
Інклюзія у вищій освіті: університетські практики впровадження інклюзії.....	83

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Єна Аліна	
Соціально-психологічний тренінг як один із засобів формування психологічної стійкості особистості.....	88
Жейнова Світлана, Нахалова Ольга	
Формування позитивного світосприйняття у дітей дошкільного віку в умовах воєнного часу засобами арттерапії.....	93
Житнік Тетяна	
Сугестивна роль мистецтва у формуванні естетичних та загальнолюдських цінностей дітей дошкільного віку.....	100
Ковальова Ольга	
Емпатія, як передумова побудови здорових стосунків в освітньому процесі.....	112
Ляпунова Валентина, Негрій Ірина	
Роль толерантності у формуванні національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.....	117
Митева Арина, Врубел Анна	
Формиране на комунікативната компетентност като компонент на професионалното умение на учителя по музикално изкуство.....	124

Надольська Юлія, Спіфанцева Лариса	
Розвиток критичного мислення як важлива складова професійної компетентності здобувачів вищої освіти.....	131
Подпльота Світлана, Маслова Аліна	
Роль наставника у формуванні мотивації до навчання та саморозвитку майбутніх учителів іноземних мов	138
Савченко Людмила, Табачник Інна	
Профілактика адиктивної поведінки студентської молоді в умовах сьогодення за допомогою психолого-педагогічного тренінгу.....	143
Саєнко Юлія, Капустіна Єлизавета	
Розвиток мовленнєвої діяльності молодших школярів на заняттях з української мови.....	147
Шульженко Олександр	
Психологічні чинники розвитку професійної самосвідомості фахівців спеціальної освіти	154

СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Багрій Тетяна	
Фахові компетентності майбутнього педагога-музиканта: сутність, зміст, структура (диригентсько-хоровий аспект).....	159
Врубель Ганна	
Формування фахових компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва на засадах здоров'язбережувальних технологій	165
Дюжикова Тетяна, Галиця Вадим, Ніколаєва Юлія	
Реалізація задач щодо соціально-професійного самовизначення учнів старшої школи вчителями предметів природничого циклу.....	171
Зінченко Юлія, Піддубна Валентина	
Участь батьків дітей з особливими освітніми потребами в організації інклюзивного навчання	179
Кожевников Петро	
Педагогічні умови формування інноваційної компетентності майбутніх викладачів інформатики за допомогою інноваційних технологій.....	184
Конюхов Сергій	
Проблема навчання майбутніх ІТ-фахівців баз даних в українських та іноземних дослідженнях	193
Мержева Лариса	
Сценічне хвилювання як складова здоров'язбережувальних технологій в процесі підготовки майбутніх педагогів-музикантів.....	198
Мержева Лариса, Врубель Ганна	
Впровадження різноманітних здоров'язбережувальних технологій у процесі вокально-хорової діяльності майбутнього педагога-музиканта.....	205
Переверзєва Олена	
Музичне мистецтво у структурі сучасних здоров'язберігаючих освітніх технологій	211
Сюсюкан Юрій	
Розвиток інженерної компетентності на основі конструкторського мислення на уроках фізики	216
Таган Людмила	
Терапевтичні ігри в роботі вчителя-логопеда.....	224
Харченко Тетяна, Гостіщева Наталя	
Освітній потенціал цифрового сторітелінгу в навчанні англійської мови.....	230
Ципак Вікторія, Жейнова Світлана, Клопотенко Любов	
Використання дидактичних ігор і вправ в процесі навчання дітей орієнтуванню в часі	238
Черкашина Крістіна, Гарабазій Ірина	
Естетичне виховання дітей з особливими освітніми потребами в сучасних умовах.....	245

АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ**Рутковський Максим**

Використання цифрових технологічних рішень на уроках англійської мови250

Негрій Ірина

Сюжетно-рольова гра як засіб розвитку соціального інтелекту дітей дошкільного віку256

Відомості про авторів264

CONTENTS

EDUCATION IN PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL REFLECTIONS

Barantsova Iryna	
Intercultural competence in the context of axiological approach to learning.....	8
Chervonska Liliia, Seheda Natalia	
The state of professional training of choreography bachelors in higher education institutions of Ukraine (2014-2024 years)	14
Hal Bohdan	
Formation of a network of educational institutions in Left Bank Ukraine at the end of the 18 th century (for study the history of Ukraine in practical classes for 8 th grade students).....	29
Hal Bohdan	
Providing educational literature for students of Poltava gymnasium (first half of the 19 th century). (For studying the history of Ukraine in practical lessons for 9 th grade students)	35
Zheinova Svitlana, Synooka Anastasiia	
The role of social support in the preparation of youth for parenthood	41
Liapunova Valentyna, Milchevska Hanna	
The foreign scientists' ideas regarding the use of multimedia tools in working with preschool children.....	47
Liapunova Valentyna, Nehrii Olha	
Using Eco-maps to understand the strengths and resources of a family affected by an emergency	55
Maretska Yuliia, Bunchuk Oksana, Tabler Tetiana	
Readiness of a graduate of a pedagogical institution of higher education for future professional activity as a condition of his competitiveness	62
Pacheva Valentyna, Pachev Serhii	
The use of neofeminitives in scientific and business Ukrainian language	69
Tatarin Volodymyr	
Volitional barriers in the educational process: essence and classification	76
Shevchenko Yuliia, Kondratenko Valentyna	
Inclusion in higher education: university practices of implementing inclusion	83

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY OF THE CREATIVE PERSONALITY DEVELOPMENT

Yena Alina	
Social-psychological training as one of the means of forming psychological resistance of the personality	88
Zheinova Svitlana, Nakhalova Olha	
Formation of positive world perception in preschool children during wartime through art therapy means.....	93
Zhytnik Tetiana	
The suggestive role of art in shaping aesthetic and general human values in preschool children	100
Kovaliova Olga	
Empathy as a pre-condition for building healthy relationships in the educational process.....	112
Liapunova Valentyna, Nehrii Iryna	
The role of tolerance in the formation of the national identity of senior preschool children	117
Mitieva Aryna, Vruble Anna	
Formation of communicative competence as a component of professional skill of the teacher-conductor.....	124
Nadolska Yuliia, Yepifantseva Larysa	
Development of critical thinking as an important component of the professional competence of higher education students.....	131

Podplota Svitlana, Maslova Alina	
Tutor's role in the formation of learning motivation and self-development of future foreign language teachers	138
Savchenko Liudmyla, Tabachnyk Inna	
Prevention of addictive behavior of youth students in today's conditions with the help of psychological and pedagogical training	143
Saenko Yuliia, Kapustina Yelyzaveta	
Development of speech activities of junior students in primary school at Ukrainian language	147
Shulzhenko Oleksandr	
Psychological factors of development of professional self-awareness of special education specialists.....	154

CONTEMPORARY PEDAGOGICAL EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Bagriy Tetiana	
Professional competencies of the future teacher-musician: essence, content, structure (conductor and choral aspect).....	159
Vrubel Anna	
Formation of professional competences of future teachers of music art on the basis of health care technologies	165
Diuzhykova Tetiana, Halytsia Vadym, Nikolaieva Yuliia	
Implementation of tasks of high school students' socio-professional self-determination by teachers of natural sciences	171
Zinchenko Yuliia, Piddubna Valentyna	
Parental involvement in the education of children with special needs in inclusive learning settings..	179
Kozhevnykov Petro	
Pedagogical conditions for the formation of innovative competence of future teachers of computer science with the help of innovative technologies	184
Koniukhov Serhii	
The issue of training of future IT specialists of databases in Ukrainian and foreign researches	193
Merzheva Larisa	
Stage excitement as a component of health-saving technologies in the process of training future teachers-musicians	198
Merzheva Larisa, Vrubel Anna	
Implementation of various health protection technologies in the process of vocal and choral activities of the future teacher-musician	205
Pereverzieva Olena	
Musical art in the structure of the contemporary health-preserving educational technologies.....	211
Siusiukan Yurii	
Development of engineering competence based on constructive thinking in physics lessons	216
Tahan Liudmyla	
Therapeutic games in the work of a speech therapist teacher.....	224
Kharchenko Tetiana, Gostishcheva Natalia	
Educational potential of digital storytelling in teaching English.....	230
Tsypak Victoria, Zheanova Svitlana, Klopotenko Liubov	
The use of didactic games and exercises in teaching children time orientation	238
Cherkashyna Kristina, Garabazhii Iryna	
Aesthetic education of children with special educational needs in modern conditions	245

POST-GRADUAL WORKSHOP

Rutkovskiy Maxim	
The use of digital technological solutions in English lessons.....	250
Nehrii Iryna	
Story-role game as means of development of social intelligence of children of pre-school age.....	256
Information about authors	267

УДК 94(477)(093)«18»

ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII СТ. (ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ УЧНІВ 8 КЛАСУ)

Богдан Галь

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

У статті розглянуто перебіг формування мережі навчальних закладів Лівобережної України наприкінці XVIII ст., охарактеризовано законодавчі вимоги щодо обов'язкового відкриття шкіл (училищ) в усіх без винятку губернських і повітових містах і факультативного в найбільших селищах, представлено картину реального процесу відкриття статутних училищ лише в губернських і незначному числі повітових лівобережних міст, визначено об'єктивні обмеження щодо реалізації законодавчих вимог (конкуренція з боку церковно-парафіального шкільництва, культурний консерватизм, непристосованість навчальних програм до реальних станових потреб, бідність місцевого населення), особливу увагу звернено на такі причини розбіжностей між реформаторськими планами і освітніми реаліями як неусталений адміністративний поділ, включно зі змінюваними статусами окремих населених пунктів, і брак будівель, придатних для розміщення навчальних закладів.

Ключові слова:

училище; школа; мережа; закон; адміністративний поділ; будівля.

Resume:

Hal Bohdan. Formation of a network of educational institutions in Left Bank Ukraine at the end of the 18th century (for study the history of Ukraine in practical classes for 8th grade students).

The article examines the progress of the formation of a network of educational institutions in Left Bank Ukraine at the end of the 18th century, characterizes the legislative requirements for the mandatory opening of schools (colleges) in all provincial and district cities without exception and optional ones in the largest villages, presents a picture of the real process of opening charter schools only in provincial and some district left-bank cities, concentrated primarily in the richer northern part of Left-Bank Ukraine, identifies objective restrictions on the implementation of legislative requirements (competition from the parochial school, cultural conservatism, inability of educational programs to the real requirements of the estates). Particular attention is paid to such reasons for the disagreements between reform plans and educational realities as the changing administrative division, the instability of the external and internal borders of the left bank region and, accordingly, the network of provincial and district centers to which the priority opening of schools was «tied», as well as the lack of buildings suitable for the placement of educational institutions. Trustee of the Kharkov educational district S. A. Pototsky generally considered the lack of decent buildings to be the main reason hindering the spread of schools and their proper arrangement. The next educational reform of 1803-1804 was supposed to eradicate the systemic mistakes of previous governments with its educational districts and the vertical of educational institutions required to open – a parish school (parish), a district school (district city), a provincial school or gymnasium (provincial city) and a university (one of the provincial cities, determined by the center of the educational district), which implied large-scale (incomparable with the previous era) financial investments from the center into the development of local education.

Key words:

college; school; network; law; administrative division; building.

Постановка проблеми. В умовах поточних пошуків моделі перебудови освітньої системи актуальним є дослідження історичного досвіду планування, усунення обмежень і результатів попередніх освітніх реформ, зокрема імперської просвітницької кінця XVIII ст. в аспекті формування мережі світських коронних навчальних закладів на теренах Лівобережної України від постановки завдання (1775) до трансформації освітньої мережі на засадах нового Училищного Статуту (1804).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сто років тому О. Грушевський приступив до вивчення трансформації української школи доби Просвітництва, наголосивши на співпадінні в часі внутрішньо обумовленого розділення давньої школи на окремі школи для панства (світську) і для духовництва (богословську) і насильницького перенесення до регіону загальноімперської шкільної системи, процесів, що нібито закінчилися на початку XIX ст. розгалуженням шкільної справи і перемогою нової коронної світської і вузькостанової школи (Грушевський, 1924, с. 84–87).

В останні десятиліття історіографія збагатилася низкою розвідок з історії навчальних

закладів, які дозволяють дещо уточнити, а іноді й підважити класичні тези О. Грушевського. Так, В. Перерва довів, що старі українські школи при церквах не відступили під урядовим тиском, натомість, поодинокі коронні освітні заклади функціонували «в морі дяківських шкіл» (Перерва, 2014, с. 31). Відповідності західноєвропейських освітніх ідей реаліям окремих регіонів Російської імперії присвячено цілий шерег праць західних дослідників (Я. Кузбер, К. Шарф, Дж. Хартлі, М. Окенфюсс). Окремо наголошено на прихованому завданні освітньої реформи уніфікувати освітній простір різноманітних імперських провінцій, не лише поставивши під тісніший контроль територію і її людність, а й розпочавши проект творення нової особистості, абсолютно лояльної до імперії й імперського соціуму (І. де Мадаріага, О. Мартін).

Певні підсумки дослідження секуляризаційних процесів в українській освітній сфері доби Просвітництва підвів В. Маслійчук, зазначивши, що попередня історіографія ще дуже небагато зробила для з'ясування проблеми. У власній монографії і цілому шерегу статей дослідник прослідкував постання системи світських навчальних установ

на Лівобережжі і Слобожанщині у другій половині XVIII – на початку XIX ст., еволюцію взаємовідносин між дяківською школою та цими новими світськими закладами, реконструював обставини і перебіг виникнення окремих малих народних училищ, як-от: у повітових Ромнах і Погарі (Маслійчук, 2019).

Формулювання цілей статті. Метою статті є формування базових знань про перебіг освітньої реформи кінця XVIII ст., які б дозволили учням 9 класу опанувати інформацію про культурний аспект складного процесу поглинання Гетьманщини, акцентувати увагу на об'єктивні обмеження будь-яких реформаторських заходів, наголосити на тому, що усталені структури зазвичай користуються підтримкою місцевого населення і чинять спротив спробам закриття/перетворення. При вивченні мережі навчальних закладів Лівобережної України наприкінці XVIII ст. мається на меті схарактеризувати вимоги освітнього законодавства, встановити ступінь його реалізації в регіоні, виявити можливі причини розбіжностей між реформаторськими планами і реаліями лівобережної освітньої мережі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формуючи нову систему світських коронних освітніх закладів, імперське законодавство протягом останньої чверті XVIII ст. поступово унормовувало номенклатуру освітніх закладів, місця їх відкриття і функціонування, топографію, приблизні плани будівель, джерела фінансування, підзвітність тощо.

У Губернському Статуті (07.11.1775) на намісницькі Прикази громадської опіки покладалося завдання відкривати народні школи по всіх містах намісництва, а також по багатолюдних селищах, підсудних Верхній Розправі (тобто, з особисто вільними державними, а не приватновласницькими селянами). У документі не встановлювалось поділу шкіл на рівні, як і жодних вимог до шкільних будівель, законодавець лише очікував від персоналу закладів, аби світлиці були чисті, кожного дня підметені та провітрені (ст. 384).

Посилаючись на цю норму Губернського Статуту і неназвані «інші видані правила» (ймовірно, йшлося про Училищний Статут, що знаходився у стадії розробки) Міська Грамота (21.04.1785) вимагала від невідомого адресата «у місті заснувати і мати школи» (ст. 17).

Рік потому Комісія для заведення народних шкіл під головуванням П. Завадовського деталізувала ці вимоги. Згідно Училищного Статуту (05.08.1786) усі навчальні заклади, що відтепер отримували назву «народні училища», мали поділятися на головні – у кожному губернському місті (ст. 1.1.1) і малі – так само у

губернських містах, де недостатньо одного головного, у (ймовірно, всіх) повітових містах, а також там, де Приказ вважатиме за потрібне на перший час (ст. 2.1.24). Приказ же відповідав за чистоту, вчасний ремонт і забезпечення училищ усім необхідним приладдям (ст. 95).

Училищний Статут визначив приблизні плани будівель головного і малого народного училища. Так, будівля головного народного училища мала складатись з чотирьох великих покоїв для навчальних класів і чотирьох – для бібліотеки і допоміжних підрозділів (на другому поверсі), десяти покоїв, чотирьох окремих кухонь і комор (або льохів) для чотирьох вчителів старших і молодших класів, одного приміщення для сторожів (на першому поверсі) (ст. 96). Будівля мала бути спроектованою так, аби вчительські покої і кухні не були прохідними, а вся будівля залишалась чистою, сухою і не чадною (ст. 98).

Так само нормувалась будівля малого народного училища: з двох великих покоїв для класів і двох таких самих для вчителів, з двома кухнями і коморами (ст. 97).

За задумом авторів Училищного Статуту, училища мали розташовуватись поблизу церков десь у середмісті або ж, якщо училищ більше одного, то посеред тієї частини міста, для якої училище заведене (ст. 99).

За тиждень після видання Училищного Статуту в іменному указі псковському і смоленському генерал-губернатору М. Рєпніну (12.08.1786) імператриця визнала, що не всі Прикази мають достатні капітали для фінансування заявлених потреб, тому дозволяла відкрити ближчим часом головне народне училище в губернському місті, а малі – лише у найбільших повітових містах.

Ще за декілька місяців законодавець мав відгукнутись на ситуацію, коли неназване головне народне училище змушене було ділити будівлю з трактиром, пивницею і харчевнею, що надалі було заборонено, оскільки створювало для учнів спокуси і відволікало від занять. Втім, у конкретному випадку, що викликав появу затвердженої записки (22.10.1786), потреби горілчаної торгівлі ставились вище за освітні, і Приказу пропонувалося пошукати в місті іншу придатну будівлю з метою купівлі, звести або орендувати будівлю саме для училища.

З листопада 1788 р. місцевим начальникам у 14 намісництвах, зокрема, й трьох лівобережних: Новгород-Сіверському, Чернігівському і Київському, було наказано приготувати все необхідне для відкриття училищ, а Комісії для відкриття народних училищ надіслати на місця вчителів з потрібними книжками та іншим приладдям, – і потому відкрити училища.

Як наслідок, протягом 1789-1790 рр. на Лівобережній Україні було відкрито 7 статutowих навчальних закладів:

- 3 училища у Новгород-Сіверському намісництві: Новгород-Сіверське головне народне училище (11.02.1789) і два малих – Стародубське (12.05.1790) і Глухівське (18.05.1790);
- 3 училища у Чернігівському намісництві: Чернігівське головне народне училище (21.04.1789) і два малих – Ніжинське (24.11.1789) і Прилуцьке (1789?);
- і лише 1 училище у Київському намісництві: Київське головне народне училище (01.05.1789).

Загалом же по всій імперії на 1790 р. було відкрито 231 статutowий навчальний заклад.

Протягом наступного десятиліття на Лівобережжі не було відкрито жодного народного училища. Раніше відкриті головні народні училища продовжували функціонувати у Києві, Чернігові і Новгород-Сіверському, а малі – у Стародубі, Глухові, Ніжині, Прилуках, тобто лише у 7 з більш ніж 30 міст Лівобережної України, причому всі – у заможнішій північній її частині.

За нового правління Павла I без жодних пояснень було височайше наказано надалі іменувати народні училища школами (24.07.1799), втім після вбивства імператора в 1801 р. училищам було повернуто стару назву (*Матеріали...*, 1865, с. 477). Одночасно зі зміною номенклатури навчальних закладів на Лівобережжі було відкрито нові малі народні школи: Полтавську (1799), Роменську (15.12.1799), Погарську (22.04.1800) і Кобеляцьку (відомо лише, що існувала до 1804 р.).

Таким чином, на початку XIX ст. внаслідок двох хвиль відкриття головні народні училища існували на Лівобережжі у Чернігові і Новгород-Сіверському (одному губернському місті й одному повітовому), а малі – у Стародубі, Глухові, Ніжині, Прилуках, Полтаві, Кобеляках, Погарі, Ромнах (одному заштатному, шести повітових і одному повітовому, перетвореному на губернське), тобто у 10 з більш ніж 30 губернських, повітових і заштатних міст Лівобережжя і (всупереч законодавчим вимогам) в жодному селищі, при чому зберігалася диспропорція розміщення навчальних закладів на користь північного Лівобережжя (8:2).

Історики освіти висували численні припущення, чому виникли такі кричущі розбіжності між законодавчими настановами і освітніми реаліями, а гігантський за задумом просвітницький проект створення суцільної (включно з селищами!) мережі світських коронних навчальних закладів так і не був втілений в життя. Це і конкуренція з боку розвинутого церковно-

парафіяльного шкільництва, і «культурний консерватизм» чи, інакше, невідповідність училищних програм навчання становим освітнім інтересам, нарешті, бідність місцевого населення, адже Комісія для заведення народних училищ виділяла кошти лише на початкові витрати, а в подальшому їх мали утримувати місцеві Прикази громадської опіки від прибутків зі своїх (ще досить незначних) капіталів і з добровільних пожертв (Грушевський, 1924; Перерва, 2014, Милько, 2019; Маслійчук, 2019). І якщо місцева спільнота частково чи повністю відмовлялась від фінансової підтримки училища, це останнє припиняло існування, як це сталося у 1797–1800 рр. з 6 малими народними училищами у трьох північних губерніях (Новгородська, Вологодська, Архангельська), чи у 1804 р. з Кобеляцьким малим народним училищем, яке було відкрито й утримуване на кошти бригадира М.С. Адабаша і припинило існування з його смертю (Фисенко, 1887, с. 388).

На додачу до наведених вище запропонуємо ще два припущення щодо природи розбіжностей між імперськими просвітницькими планами і місцевими освітніми реаліями, а саме: неусталеність адміністративно-територіального поділу Лівобережної України і брак коронних/громадських будівель, придатних для розміщення навчальних закладів.

Відкриття запроектованих народних училищ ускладнювалось нестачею зовнішніх і внутрішніх меж лівобережного регіону і, відповідно, мережі намісницьких і повітових центрів, до яких «прив'язувалося» першочергове відкриття училищ. Так, на 1788 р., тобто на момент прийняття рішення про запровадження Училищного Статуту, на Лівобережжі було три намісництва з одинадцятьма повітами в кожному. Втім, вже наступного 1789 р. (час відкриття перших училищ) до Катеринославського намісництва було завершено передачу двох повітів Київського намісництва, Голтвянського і Градизького з повітовими центрами включно (13.08.1785, 30.04.1789). У зв'язку з цим було перерозподілено повіти і повітові міста між трьома лівобережними намісництвами так, аби в кожному стало по десять повітів (інакше, округів), причому один з повітових центрів, Зінків, було вирішено через незручність його розташування і значне число приватновласницьких селян у складі міського населення перетворити на посад (29.09.1791).

Анексія імперією правобережних українських земель призвела до збільшення числа західних повітів Київського (Канівський, Корсунський, Богуславський, Васильківський, Димерський) та північних Чернігівського (Речицький) намісництв (08.12.1792, 29.10.1796). Натомість,

до Катеринославського намісництва було передано чергові південні повіти Київського намісництва з повітовими містами включно – Хорольський і Миргородський (27.01.1795).

Після смерті Катерини II було прийнято рішення про об'єднання Чернігівського, Новгород-Сіверського і частин Київського та Катеринославського намісництв в одну губернію з центром у Чернігові та про повернення поділу цього утворення на 20 судових повітів (30.11.1796). Київський військовий губернатор, управляючий Малоросійською губернією І. Салтиков вирішив переглянути список повітових центрів і межі проєктованих повітів, аби в кожному з них нараховувалось 55-65 тис. ревських душ, а повітові міста розташовувались у центрі своїх повітів для зручності жителів. Якщо проаналізувати список цих нових повітових центрів, то 18 з запропонованих 20 були повітовими центрами і на 1796-1797 рр., ще 2 – втратили цей статус незадовго до того, а саме у 1789 р. (Кременчук) і 1791 р. (Зінків). Це важливо, оскільки лише у повітових містах можна було знайти готові будівлі для повітових закладів. При цьому втратили статус повітових і перейшли у розряд заштатних 15 міст: Лохвиця, Глинськ, Березна, Борозна, Городня у ліквідованому Чернігівському намісництві, Короп, Кролевець, Нове-Місто, Сураж, Погар у Новгород-Сіверському намісництві, Остер у Київському намісництві, Миргород, Градизьк, Алексополь, Костянтиноград – у Катеринославському.

На початку наступного олександрівського правління законодавець, посиляючись на судові і поліцейські незручності, вчергове поклав на призначених начальників вже двох новостворених лівобережних губерній обов'язок після особистого огляду місцевості призначити губернські центри, число повітів, повітові центри і розмежувати повіти між собою (09.09.1801). За пропозицією управляючого цивільною частиною двох Малоросійських губерній С. Вязмітінова Сенат затвердив наступний повітовий поділ двох запроєктованих малоросійських губерній (27.02.1802). Із вже існуючих до складу Чернігівської Малоросійської губернії входили Чернігівський, Козелецький, Ніжинський, Конотопський, Глухівський, Новгород-Сіверський, Сосницький, Стародубський, Мглинський повіти (усього дев'ять), а до складу Полтавської – Полтавський, Кременчуцький, Хорольський, Золотоніський, Лубенський, Гадяцький, Пирятинський, Переяславський, Прилуцький, Роменський, Зінківський (усього одинадцять). Крім того, у Чернігівській Малоросійській губернії відновлювались Городницький, Новоміський та Борзенський повіти, а у Полтавській – Костянтиноградський,

Зінків же вкотре поступився статусом повітового центру на користь Миргорода. Тобто кожна з двох губерній мала складатись з 12-ти повітів (загалом 24 губернські і повітові центри).

В подальшому за ініціативою малоросійського генерал-губернатора князя О. Куракіна до складу кожної з двох губерній додали по три повіти: Остерський, Кролевецький, Суразький – до Чернігівської, Зінківський (знову відновлено повітовий статус!), Лохвицький, Кобеляцький – до Полтавської, збільшивши число губернських і повітових центрів до 30 (27.03.1803). Остання зміна номенклатури міських центрів стосувалася перенесення повітового центру одного з північних повітів Чернігівської губернії з Нового-Міста до слободи Зибкої з перейменуванням останньої у Новозибків, а самого повіту – у Новозибківський (30.01.1809).

Очевидно, що такі карколомні зміни адміністративно-територіального поділу і статусу окремих населених пунктів утримували місцеве начальство і, зокрема, Прикази громадської опіки від необхідних масштабних інвестицій у розвиток мережі освітніх закладів, безпосередньо залежних від адміністративного статусу місця їхнього розташування.

Іншим можливим поясненням розриву між освітніми планами і реаліями може бути ситуація на місцях з будівлями у коронній чи громадській власності, придатними для розміщення навчальних закладів. Попечитель Харківського навчального округу (1803–1817) С. Потоцький у спеціальному донесенні міністру народної освіти, взагалі, вважав «брак пристойних будівель головною причиною, що заважає розповсюдженню училищ і належному їх облаштуванню» (Алешинцев, 1912, с. 82). І це було характерно не лише для Лівобережжя, а й загалом для імперії, – будівель не було в принципі, як для головних, так і для малих народних училищ, не кажучи вже про спеціально зведені за нормативами Училищного Статуту чи просто нові. Інколи передані училищам будівлі доводилось розбирати і переносити на нове місце, продавати на будматеріали або використовувати як запас власних будматеріалів, зокрема, для ремонту інших приміщень. На виділені Приказом громадської опіки і місцевими доброчотами кошти потрібні для училищ будівлі часто винаймались (навіть столичне і відкрите серед перших Московське вище народне училище перейшло у власну будівлю лише у 1795 р.), оренду могли перехопити більш потужні управлінські структури (Саратовське головне народне училище), і тоді училище «блукало» по тимчасовим і непристосованим приміщенням, як-от: підвали аптеки чи поверхи над винним

льохом, врешті, навіть наявна будівля могла бути втрачена через пожежу (Шкловське благородне училище) чи гниття дерев'яної основи (Мензелінське мале народне училище).

Щодо ситуації з приміщеннями для навчальних закладів власне на Лівобережжі, то принаймні два з трьох головних училищ і проєктований у Чернігові університет були забезпечені просторими будівлями завдяки вилученню монастирських маєностей (1786). Так, кафедральний Києво-Софійський монастир було відведено під Київське головне народне училище і Київську академію, чернігівські Троїцький Іллінський чоловічий монастир (кам'яниця настоятеля з 18 кімнатами, 13 кам'яних келій, 5 кам'яних комор з льохами, кам'яна кухня або пекарня) – під університет, а три дерев'яні корпуси П'ятницького жіночого монастиря за старим валом на торгівельній площі – під Чернігівське головне народне училище.

Як писав сто років потому вчитель історії та географії Чернігівської гімназії М. Тутолмін, «наскільки можна судити за кресленнями та планами Чернігівського головного народного училища, його садиба була і велика, і добре впорядкована» (Тутолмін, 1906, с. 6).

Щодо Київського головного народного училища, то воно було відкрите не у кам'яницях колишнього Києво-Софійського монастиря, які потребували ремонту, а тимчасово, ніби до завершення ремонтних робіт, на Подолі у будівлі скасованої банківської контори. Втім, за короткий час і цю будівлю, у якій містилося училище, Правління Державного Банку продало губернському поштамту, натомість подольани придбали на свій рахунок кам'яницю у генерал-майора артилерії Б. Нілуса, куди й перевели училище 4 жовтня 1789 р. (Маслійчук, 2019, с. 186).

Про Новгород-Сіверське головне народне училище відомо лише, що у 1799 р. (тобто вже після ліквідації Новгород-Сіверського намісництва) його було переведено у просторий губернаторський будинок, в якому знайшлися квартири і для учителів (Маслійчук, 2016, с. 164). Ймовірно, саме цей будинок історик архітектури Н. Євсіна помилково визначила як збудований спеціально для училища і приклад одного з двох виділених типів тогочасних шкільних будівель (Євсіна, 1968, с. 131–132).

Інші ж реквізовані у 1786 р. лівобережні монастирі було перетворено на приходські церкви з перспективою відкриття при них, де це можливо, народних шкіл (указ вийшов ще до появи Училищного Статуту, і термінологія не усталилась) і притулків, що й покладалось на Прикази громадської опіки і генерал-губернатора.

З пошуком будівель під малі народні училища виникали проблеми, як-от: у Глухові (Маслійчук,

2019, с. 175). Будівлю Прилуцького малого народного училища було зведено з залишків дорожнього палацу Катерини II, і вже підупала вона простояла до 1830-х рр. У Стародубі двокласне училище довго містилося в різних казенних будинках покласово, а з приєднанням третього класу було з'єднане в одному будинку, але, ймовірно, нікуди вже непридатному, тому й переданому містом під училище, бо не минуло і п'яти років з часу переміщення, як директор вже клопотався про заміну «нового» приміщення училища іншим, не настільки старим і підупалим (*Матеріали...*, 1865, с. 477–478). У Ніжині стара будівля училища у 1797 р. була пошкоджена пожежею, натомість за проєктом губернського архітектора А. Карташевського для малої народної школи була збудована нова кам'яниця (унікальний випадок!). Про якусь з цих ніжинських навчальних будівель, стару чи нову, Н. Євсіна пише, що вона була невелика, кімнати, як у житловому будинку, групувалися навколо центральних сіней (передпокою), будучи ізольованими приміщеннями (Євсіна, 1968, с. 131–132).

Що стосується розміщення малих народних шкіл, відкритих у другу хвилю (1799–1800), то спеціальної будівлі для Полтавської малої народної школи не споруджували, розмістивши її у кам'яниці бургомістра Павла Руденка (Коваленко, 2009, с. 131). Про стан цієї будівлі І. Тимковський писав до малоросійського генерал-губернатора О. Куракіна в листі від 23 вересня 1803 р.: «Будинок, в якому розміщується полтавське головне училище, так занепає і в такому запустінні, що в осінній і зимовий час навряд чи можна буде вчителям жити в нині займаних ними покоях і навчання продовжуватися в класних кімнатах, якщо ті й інші не будуть скільки ні є захищені від холоднечі, морозів і негоди ремонтом дверей, вікон і печей. Наважуюсь всепокірніше просити вашу світлість не залишити наскільки можна згаданого училища в такому стані; а крім того наказати обгородити подвір'я хоч тином і відремонтувати ворота не стільки для пристойного вигляду, але більш для порядного входу в будинок і для цілості дров та інших речей, що знаходяться на подвір'ї» (Шугуров, 1891, с. 394–395).

Кобеляцьке мале народне училище містилося за містом, на цвинтарі у двох застарілих дерев'яних будинках, що належали полтавському Приказу громадської опіки, книжок і необхідних класних меблів училище не мало (Фисенко, 1887, с. 388).

Кращою ситуація з забезпеченням приміщеннями шкіл/училищ була у торгових містах Ромни і Погар. У 1799 р. місто Ромни за власні кошти (4.000 крб.) придбало у роменського поміщика С. Воротиляка добротний дерев'яний будинок із двором та садом поблизу

Воскресенської церкви, а, крім того, взяло на себе оплату вчителів та витрати на дрова, свічки, підручники та інші потреби (усього 1000 крб. на рік) (Маслійчук, 2019, с. 192–194).

Так само погарська міська громада віднайшла й викупила у возного Рухлядки за 173 крб. порожній дерев'яний «корпус» («з двох хат та п'яти покоїв»), де перед тим засідали повітові суди, витратила 100 крб. на його ремонт і наймання сторожа, і виділила на майбутнє 800 крб. на дрова, свічки і сторожів (Там само, с. 195–196).

Викорінити системні помилки попередніх урядів мала чергова освітня реформа 1803–1804 рр. з її навчальними округами і вертикально обов'язкових

до відкриття освітніх закладів – приходського училища (приход), повітового училища (повітове місто), губернського училища або гімназії (губернське місто) і університету (одне з губернських міст, визначене за центр навчального округу), що передбачало масштабні (не співвідносні з попередньою добою) фінансові вливання центру в розвиток освітньої справи на місцях.

Висновки. Реконструкція перебігу, обмежень і результатів імперської політики щодо формування мережі навчальних закладів Лівобережної України допоможе учням 9-го класу краще зрозуміти історію вітчизняної освітньої системи.

Список використаних джерел

- Алешинцев, И. (1912). *История гимназического образования в России (XVIII и XIX век)*. Санкт-Петербург. X, 346, VI с.
- Грушевський, О. (1924). Зміни шкільної системи на Лівобережжі в XVIII в. *Україна*. 1–2, 82–87.
- Евсина, Н. А. (1968). Проекты учебных зданий в России XVIII века. *Русское искусство XVIII века: Материалы и исследования*. Москва: Искусство, 110–138.
- Коваленко, О. (2009). *Полтава XVII–XVIII ст.: розвиток міської території, просторова структура та міська забудова*. (Дис. канд. іст. наук). Київ. 278 с.
- Маслійчук, В. Л. (2016). «В городе малом, нагорном, здоровом, красивом и как бы одной гимназии принадлежащем» (Новгород-сіверська гімназія (училище) кінця XVIII – початку XIX ст.). *Сіверянський літопис*. 6, 162–175.
- Маслійчук, В. Л. (2019). *Культурно-освітні ініціативи на Лівобережній та Слобідській Україні другої половини XVIII – початку XIX ст.* (Дис. док. іст. наук). Запоріжжя. 491 с.
- Материалы для географии и статистики России: Черниговская губерния*. (1865). Санкт-Петербург. 739 с.
- Милько, В. (2019). *Формування міської мережі загальноосвітніх шкіл. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 438–469.
- Перерва, В. (2014). *Церковні школи в Україні кінця XVIII – початку XX ст.: забутий світ*. Т. 1. Біла Церква. 572, 36 с.
- Тутолмин, М. (1906). *Столетие Черниговской гимназии. Краткая историческая записка 1805–1905 гг.* Чернигов. 516 с.
- Фисенко, А. (1887). Кобелякское поветовое училище (1808–1833). *Киевская старина*. Т. XIX. 10, 387–398.
- Шугуров, Н. (1891). Илья Федорович Тимковский, педагог прошлого времени. *Киевская старина*. Т. XXXIV. 9, 375–406.

References

- Aleshintsev, I. (1912). History of gymnasium education in Russia (XVIII and XIX centuries). Saint Petersburg. X, 346, VI p. [in Russian]
- Grushevsky, O. (1924). Changes in the school system in Left Bank Ukraine in the 18th century. *Ukraine*. 1–2, 82–87. [in Ukrainian]
- Evsina, N. A. (1968). Projects of educational buildings in Russia of the 18th century. *Russian art of the 18th century: Materials and research*. Moscow: Art, 110–138. [in Russian]
- Fisenko, A. (1887). Kobelyak district school (1808–1833). *Kyiv antiquity*. Vol. XIX. 10, 387–398. [in Russian]
- Kovalenko, O. (2009). *Poltava of XVII–XVIII centuries: development of the urban area, spatial structure and urban development*. (Thesis of Candidate of Historical Sciences). Kyiv. 278 p. [in Ukrainian]
- Masliychuk, V. L. (2016). «In the small city, mountainous, healthy, beautiful and as a gymnasium owned» (Novgorod-siversky school (Gymnasium) of the late XVIII – early XIX century). *Siveryanskyi litopys*. 6, 162–175. [in Ukrainian]
- Masliychuk, V. L. (2019). Cultural and educational initiatives in Left Bank and Sloboda Ukraine of the second half XVIII – early XIX century. (Thesis of Doctor of Historical Sciences). Zaporizhzhia. 491 p. [in Ukrainian]
- Materials for geography and statistics of Russia: Chernigov province*. (1865). St. Petersburg. 739 p. [in Russian]
- Mylko, V. (2019). Formation of a city network of secondary schools. From walls to boulevards: the creation of a modern city in Ukraine (late 18th – early 20th centuries). Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine, 438–469. [in Ukrainian]
- Pererva, V. (2014). Church schools in Ukraine at the end of the 18th – beginning of the 20th centuries: a forgotten world. Vol. 1. Bila Tserkva. 572, 36 p. [in Ukrainian]
- Tutolmin, M. (1906). Centenary of the Chernigov gymnasium. Brief historical note 1805–1905 Chernigov. 516 p. [in Russian]
- Shugurov, N. (1891). Ilya Fedorovich Timkovskiy, teacher of the past. *Kyiv antiquity*. T. XXXIV. 9, 375–406. [in Russian]

Відомості про автора:

Галь Богдан Олександрович
hal.bohdan@mspu.edu.ua

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,
Запорізька обл., 69000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2024-1-32-29-34

Information about the author:

Hal Bohdan Oleksandrovych
hal.bohdan@mspu.edu.ua

Bohdan Khmelnytsky Melitopol State
Pedagogical University
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2024-1-32-29-34

Матеріал надійшов до редакції 31. 03. 2024 р.
Прийнято до друку 18. 04. 2024 р.

Received at the editorial office 31. 03. 2024.
Accepted for publishing 18. 04. 2024.